

Alfontso Mujika euskaltzainaren Sarrera-hitzaldiari erantzuna

AZKARATE, Miren
Euskaltzain osoa

**Euskaltzaindia kanpora begira jarri zen...,
barrura begiratzeari utzi gabe**

Alfontso Mujikaren emazte, senide, lagunak; Kultura eta Hizkuntza Politikako sailburua, Donostiako Udaleko Hirigintza Sostengarriko zinegotzi ordezkari eta lehen alkateordea, gaur Donostiako Udaletxeko Udalbatza Areto honetara hurbildu zaretenok, egun on guztioi.

Pozik etorri naiz gaur goizean zuen artera, pozik eta esker onez beterik. Izan ere, bereziki pozgarria izaten da euskaltzainen sarrera ekitaldietara etortzea. Zer esanik ez, etortzeaz gain, sarrera-hitzaldiari erantzuna emateko eginkizuna ere ezarrita badauka norberak.

Eskerririk asko, benetan, Alfontso, gaurko zure *bataio* honetan ama ponteko izatera gonbidatzeagatik. Saiatuko naiz ahalik eta zintzoen betetzen eskatutako lana.

«Euskararen alde orain arte egindako lanen esker-erakutsiz» dio, minutu gutxi barru jasoko duzun diplomak. Hemen zaudetenotatik inork zalantzarik bazuen, nahikoa izango zuen Alfontso Mujikaren hitzaldia arretaz entzutea, jabetzeko zein diren Euskaltzaindian euskararen alde egindako lan horiek. Ez dira, baina, euskararen alde egindako lan bakarrak; askoz lehenagokoak eta ugariagoak dira gaur sarrera-hitzaldia egiten duen euskaltzainaren ekarpenok.

Gure artean beste hainbatek bezala, Ingeniaritza alorreko ikasketak egin zituen Alfontso Mujika Etxeberriak. Baina euskarari, bereziki euskararen corpusa elikatzeari eskaini dio ikasketak amaitu ondorengo lana. Berehala etorriko zaizkigu gogora Ibon Sarasola, Andoni Sagarna edo Mikel Zalbideren izenak.

Eta gure artean beste hainbatek bezala, unibertsitate aurreko ikasketak amaitu ondoren ekin zion Alfontso Mujikak euskaraz ikasteari. Elebidunen artean euskara bigarren hizkuntza dutenak ugaldtu zaizkigun garaiotan, euskara L1 izan beharrik ez dagoela erakutsi du euskaltzain berriak euskalgintzan ekarpen ederrak egingeko. Ez da, bestalde, ez lehena, ez bakarra, gaztetan euskaraz ikasi eta euskaltzain oso izatera iritsi dena. Zorionez, euskal literaturan, euskalgintzaren munduan, bai eta Euskaltzaindian bertan ere, ez zaizkigu falta Alfontso Mujika bezalakoak.

Euskaraz ikasi orduko bideratu zuen bere jarduna euskararen mundura, AEKn lehenik, UEUn ondoren eta Elhuyarren azkenik. Hortxe hasi zen bere ekarpen nagusiaren lehen haziak ereiten: *Elhuyar* eta *Harluxet Hiztegi Entziklopedikoa* egitasmoetako lanak ikusaraziko zion zenbateraino den garrantzitsua exonomastika alorreko ikerketa. Bestelako eginkizunak ere izan ditu: *Ingurugiro Hiztegi Entziklopedikoa*, ETBko *Teknopolis* programa, *Terminologia batzorde-atal bereziko* kidetza...

Baina onomastika eta exonomastika alorrekin lotzen dugu guztiok Alfontso Mujikaren izena; hala esango nuke, behintzat. Esparru horietantxe lan egin du Euskaltzaindian ere 2002. urtetik aurrera: Exonomastika batzordeko kide gisa hasieran, euskaltzain urgazle moduan 2006tik aurrera; eta 2016tik gaur arte, Onomastika batzordean ere bai, batzorde beregaina osatu baitzen urte horretan.

Euskaltzaindiak 1994az geroztik onomastikaren eta exonomastikaren alorrean egindako lanaren kronika bikaina biribildu du Alfontso sarrera-hitzaldi honetan. Kronika horrek erakutsi digu, besteak beste, nola lan egiten duen Euskaltzaindiak: tradizioa eta egungo erabilera oinarri harturik. Bi oinarri horiek izan ditugu gidari araugintzan, hiztegi gintzan: beste batzuek egindako lana kontuan hartu, eta aurretiko lan horretan kontsentsua dagoenean, bide beretik aurrera egin.

1968an gure hizkuntzaren aldaera estandarra moldatzeari ekin zitzaionean ez bezala, gaur eragile ugari osatzen dute euskalgintza. Horien guztien eguneroko lanak ekarri du euskara gaur dagoen lekura. Eta lan hori aintzat hartzen duen Euskaltzaindia erakutsi digu Alfontso Mujikak bere hitzaldian.

Gramatika eta hiztegia jarri ditu erdigunean estandarizazio lanari ekitean. «Exonomastika, berriz, hizkuntzaren periferian dago, ez da hizkuntzaren ardatza», esan

digu. Baina hori esan ondoren, berehala nabarmendu du zer toki garrantzitsua duen exonomastikak hedabideetan, entziklopediagintzan (ederki sufrituko zuen forma normalizatuen falta 1990eko hamarkadan horretan ari zenean!), unibertsi-tateko ikasketetan... Nola idatzi, bada, Wikipediako artikuluak euskaraz, besteak beste, kanpoko izen horientzat forma estandarrik ez badugu? Areago, jatorriz alfa-beto zirilikoa idazten diren izenen beharra ere badugunez, horien transkripzio-rako irizpideak ere eman ditu Euskaltzaindiak. Euskara komunikazio-tresna izango bada, kanpoko pertsona- eta leku-izenak ere kontuan hartu behar ditugu.

Orain dela gutxi entzuna diot Jon Sarasuari, Lizardiren ametsa —«baina nik eus-kara larreakoa nahi haunat noranahikoa»— oraindik ere bizirik dagoela gure artean. Amets hori egia bihurtzeak, azaroaren 24an 40 urte bete dituen Euskararen Le-geak aitortzen dizkigun hizkuntza-eskubideak gauzatzeak, ezinbestean eskatzen du 1994tik hona arautu diren kanpoko izenen forma horiek guztiak estandarizatea. Exonomastika, beraz, ez dago periferian. Gaurko gizartean, guztiz beharrezkoa zai-gu euskaraz jardun nahi badugu. Ez da harritzekoa, horretara, exonomastikak ho-rrenbesteko garrantzia eta pisua hartu izana Euskaltzaindiaren araugintzan: 2003 eta 2021 urte bitartean arau gehienak exonomastikakoak izan direla entzun dugu. Eta halaxe da, izan ere.

Arauekin batera, gainera, askotan, irizpide zehatzak ere eman zaizkigu. Adibide bat ekartzearen, astroen izenetan, esplizituki esaten da zer astro-motatan egokitzen den izenaren grafia eta egokitzeko irizpideak zein diren; eta zer astro-motatan itzultzen diren izenok.

Egia da, lan hori guztia ezin dezakeela lagun bakarrak egin. Alfontso berak aitortu du: «Beti gu izan gara, eta ez ni». Batzordeetan lan egiten dugu; talde-lana-ren emaitza eta fruitu dira arau-proposamenak, hiztegiko zerrendak, gramatikako kapituluak... Eta, hala ere, gure *Alfonen* zehaztasun eta zorroztasunarekin lotzen ditugu exonomastika eta onomastika arauetako argibideak.

Kanpora begira jartzeak, ordea, ez dakar barrura begiratzeari uzterik. Hala aitortu du gaur ofizialki hartzen dugun euskaltzainak hitzaldiari ipini dion izenburuan: *Euskaltzaindia kanpora begira ere jarri zen*. Hitzaldian entzun dugun bezala, arauen gaiak aztertuz gero:

- 31 arau eman dira idazkerari eta morfologiari buruzkoak;
- 19 sintaxiaren gainekoak;

- 4 aditza gai dutenak;
- 1 Euskara Batuaren ahoskera zainduaz.

Badira, bestalde, arau jakinez haragoko egitasmo mardulak. *Hiztegi Batua* egitasmo zerrendak oinarri hartuta, *Euskararen Hiztegia* landu da urte hauetan eta hilerok hilerok ari gara zerbait gehitzen, osatzen. «Ari gara» ere esateko modu bat da; zintzoago litzateke esatea: Euskaltzaindiaren Hiztegia, Adierak eta Adibideak izeneko lantaldearen lan zorrotz eta finari ohar bat edo beste egiten diogula guk. Barrura begirako araugintza lan eskerga dago hor. Haugenek hizkuntza baten estandarizatorako aipatu zituen urratsetatik azkena, *elaborazioa* dago hor: «Hizkuntzaren barietate estandar arautua eguneratzea, aberastea eta komunikazio-funtzio guztietarako baliagarri egitea» (*Soziolinguistika hiztegia*), inoiz amaitzen ez den lana, hiztegia eta terminologia etengabe eguneratzea eskatzen duena.

Arau-emaile izan ez arren, *EGLU*ko 7 liburukiak begien aurrean izanda, *Euskararen Gramatika* (EG) ondu du Gramatika Batzordeak, bi liburukitan. Euskararen eta euskararen aldaeren orain arteko deskribapenik zabalena dago ia 2.300 orrialdetan jasoa.

Ez dira horiek, jakina, 1994tik hona egindako lan bakarrak. Baina berehala ulertuko duzue zergatik ekarri ditudan lerro hauetara Hiztegia eta Gramatika.

Izan ere, bereizketak eta sailkapenak baliagarri izaten zaizkigu askotan, baina ez dira konpartimentu estankoak izaten; sail bakoitza ez da bere baitan itxita eta bilduta egoten. Halaxe gertatzen zaio esku artean dugun gaiari ere: kanpora begirakoak, batetik, eta barrura begirakoak, bestetik, bereizi arren, berehala jabetuko gara batak besteari eragiten diola, batak bestea moldatzen eta aberasten duela.

Zer ekarri diote kanpora begirako arauak barrura begirako lanei? Azken urteetako onomastika arauak onartzean, zenbat bider ez ote digute ohartarazi: «*tortso* ez dago *Euskaltzaindiaren Hiztegian*; *kuros* eta *kore* jaso gabe daude *Euskaltzaindiaren Hiztegian*; *zigurat* ere gehitu beharko litzateke!» (Eta araua onartu ondoren, sartu egin dira hiztegian). Hitz-sorta polita etorri da kanpora begirako arauetatik hiztegi-*ra* (aipatutakoez gain *mastaba*, *odeoi*, *estoa*, *kratera*...).¹ *Pepl*o, esaterako, oraindik ere ez da ageri sarean kontsultagai dagoen bertsoian.

*Euskararen Gramatika*n ere erraz antzemango dugu kanpora begirako lan horren ekarria, bai Morfologia Lexikoan eta bai Morfologia Funtzionalean.

---

¹ Beharbada horietakoren bat egongo zen araua onartu aurretik ere *Euskararen Hiztegian*, baina horrek ez dio baliorik kentzen hemen diodanari.

Eratorpen-atzizkiak aztertzean, *-(t)ar / -(d)ar* atzizkiaz esaten denak asko zor dio Onomastika eta Exonomastika Batzordeetan egindako lanari. Halaxe aitortzen da, aitortu ere, honako arauak aipatzeaz gain –38., 57., 99., 108., 142., 147., 178., 182., 187. eta 190. arauak—, honakoa esatean ere: «Bereziki interesgarria da 178. araua, kanpoko leku-izenei dagozkien herritar izenak eta jatorri-adjektiboak sortzeko irizpideak ematen baititu. Azken arau honetan aurkituko ditugu irizpideak, noiz erabili aldaera edo alomorfo bakoitza» (EG, 5.3.1a-b). Areago, atzizki horren bidez eratorritako adjektiboak sortzeko irizpideak ez ezik, erabilera-irizpideak ere ematen ditu arauak (bai *jatetxe txinatar*, ez **kale gasteiztar*). Arauetako herri- edo etnia-izenak, dinastia izenak, hartu genituen adibideak ematerakoan: *bengalar*, *lareliar*, *mordoviar*, *makabear*, *ptolomeotar*, *justinianotar*, *teodosiotar*, *lancastertar* edo *hannovertar*, beste askoren artean (EG, 5.3.1c).

Zeharbidez, Morfologia Lexikoan zalantza- eta eztabaida-iturri izan ohi den beste auzi bati ere heltzen zaio; alegia, noiz baliatu mailegutaz eta noiz eta zein irizpiderekin sortu eratorriak. Horixe egin zen 174. arauan antzinateko herrien izenak modu sistematikoan normalizatzean; bai eta 182. arauan, dinastien izenei dagokiez. Esan gabe doa, antzinateko herrien eta dinastien izen horiek guztiek dutela beren sarrera *Euskararen Hiztegian*.

Hitz elkartu motak aztertzean ere, *Euskararen Gramatikan* jaso dugun *fino-hungariar* jatorri-adjektibo dvandvaren ondoan balukete lekua 178. arauko beste hauek ere: *afro-amerikar*, *albano-kosovar*, *anglo-normandiar*.

Izengoiti adierako izen elkartuak direla eta, haxe irakur dezakegu *Hitz-Elkarketa/1* liburuan: «Beren burua euskalduntzat duten askok eta askok (bizigunez, lanbidez edo adinez erdararen erasana gogorrago jasaten dutenek bereziki) nekez sortzen dituztela era honetako esaerak» (215. or.). 1987tik hona, zorionez, aldatu egin da egoera; zalantzarik gabe esan dugu *Euskararen Gramatikan* bizi-indarrrik ez zaiela falta gaur egun mota horretako egiturei. «Emankorrek gertatzen ari dira, gainera, pareko erdal izengoiti ezagunak euskaraz emateko orduan, Euskaltzaindiak arautu dituen pertsona-izenak aztertzean ikus daitekeen bezala: *Alberto Garailea*, *Alberto Artz(a)*, *Alberto Handia*, *Alfontso Ausarta*, *Alfontso Konkistatzailea*, *Alfontso Mendekaria*, *Alfredo Handia*, *Antso Azkarra*, *Dionisio Nekazaria*, *Eduardo Ele-ederra*, *Eduardo Zaharra*, *Erik Aizkora Odoldua*, *Erik Gorria*, *Karlos Gaztea*, *Rikardo Lehoi bihotz(a)* (erregea), *Federiko I Bizargorri(a)* (enperadorea), *Filipe Zuhurra*, *Fernando Zuzena*, *Artaxerxes Eskuluze(a)*, *Karlos II Burusoil(a)*, *Enrike Txori-ehiztari(a)*, *Juan Lurgabe(a)*, *Walter Landerra*» (EG, 7.2.9e). Adibide horiek guztiak jasotzeaz gain, oin-oharrean

erantsita dago, izengoitien zerrenda luzea aurki daitekeela 180., 181., 182., 186. eta 189. arauetan.

Bestalde, izen elkartu arrunt edo adjektibo elkartu egiturako izengoitizat hartu genituen arren (EG, 7.2.10), zuhurragoa litzateke, agian, aitortzea 189. arauko Ipar Amerikako tribuetako buruzagien izenek izen elkartu exozentrikoen artean dutela lekua, nahiz *Zezen Eseri*, *Bakegile Handi*, *Belatz Beltz* edo *Bele Txiki* ez izan, zehazki euskal tradizioko *oilobusti* edo *txoribururen* pare-parekoak. Datuak berrikusi eta bir-formulatzeraz garamatza kanpora begirako lanak.

Gramatika ia-ia kalean zela onartutako 193. arauak ere ondo asko hornituko luke, adibidez, «Aposizio egiturako izen elkartuak» atala (EG, 7.2.8), eta aberastu ere bai orain arteko egituren deskribapena, kontuan hartuta nolako egitura duen lehen osagaiak, osagai espezifikoak, hor ageri diren izenetan: *Done Paulo Harresiz Kanpokoaren basilika*, *Inozenteen ospitalea*, *Askatasunaren estatua*, *Lehoien patioa...* Beste hainbat arautan ere badira, jakina, aposizio elkartuen adibideak: estatu izenak, munduko geografiako zenbait izen, mundu zabaleko uharte nagusien edo Europako toponimia fisikoaren izenak (ibai, aintzira, lurmutur, mendikate...) euskaraz nola eman ezartzen duten arauetan.

Eta, zer eragin izan du onomastikako araugintzak Morfologia Funtzional deritzogun horretan?

Postposizio-sintagmak aztertzean, Euskaltzaindiaren esana jasota dago *Euskararen Gramatikan*. Hau da, *-tik*, *-ko* eta *-ra* atzizkiak *-n*, *-l*, *-r*, *-s* edo *-z* amaierako leku-izen propioei eranstea, bi aukera ditugula, biak zuzenak: *Usurbiletik/Usurbildik*, *Zarautzetik/Zarauztik*, *Baztaneko/Baztango*, *Eibarreko/Eibarko* eta abar (EG, 20.2.1.1b-c). Baina bigarren puntu bat gehitu diogu orain arte esandakoari (EG, 20.2.1.1d):

Harrezkero ez du Euskaltzaindiak hasierako arau orokorra aldatua, baina onomastika eta exonomastika alorretako arauen harira, *Madrilgo Erkidegoa* (32. araua) eta *Afganistango Islamiar Errepublika* edo *Bahraingo Erresuma* (38. araua) formak eman zituen euskara baturako; eta ez *Madrilgo*, *Afganistaneko* edo *Bahraineko*. Euskaraz ere *Usurbilgo Udala* eta *Irungo Udala* dira izen ofizialak. Forma horiek *Usurbildik* eta *Irundik* aukeratzera eramango gintuzkete, nahiz *Usurbiletik* eta *Irunetik* ere euskaldun askok erabiltzen dituzten.

Halaber, *Agoizko*, *Agoiztik* formak gomendatzen ditu 155. arauan (6. oharra). Beraz, *Gasteiztik*, *Garestik* eta *Zarauztik* izango genituzke (eta ez *Gasteize*, *Garesetik* eta *Zarautzetik*).

Egia da, *Euskararen Gramatikan* esaten den bezala, «araurik ezean, ezin da esan gaizki daudenik bestelako formak», baina geuk ere *Usurbildik*, *Irundik* edo *Eibartik* formak eman ditugu postposizio-atzizkien tauletan.

Beste bi arau ere aipatu nahi ditut: 183. eta 184. arauak. Beste hitz batzuetan esanda: nola jokatu kasu-markak edo postposizio-atzizkiak gehitzean, *adierazpen izendatzailerik* deitutako izenetan—Euskaltzaindia, Hezkuntza Saila, Elhuyar Fundazioa, Euskal Herriko Unibertsitatea, Euskaltel, Osasuna— eta erdal hitzetan —*hockey*, *cowboy*, *squash*, *Shakespeare*, *François*...—.

Batetik, entzun dugun bezala, *Euskadi Gazteako* esatariak ala *Euskadi Gazteko* esatariak, *Osasuneko* jokalariak ala *Osasunako* jokalariak behar duen jakiteko, «arauan luze-zabal aztertzen dira horrelako izendapenak, kasu-markak jartzean zer hartu behar den kontuan zehazten da, eta irizpide argiak eta askotariko adibideak ematen dira».

Bestetik, luze-zabal jorratuta daude erdal hitzen egiturak, bokal edo kontsonante amaieradunak diren, zein diren zalantza sor dezaketenak, eta ahozkoaren (ahozko ebakeraren) eta idatzizko formaren arteko lehian, ahoskeraren aldeko irizpide garbia eman digute.

Horiek guztiak ez dira, jakina, gramatika orokor batean sartzekoak. Baina ederki osatzen dituzte *Euskararen Gramatikan* ematen diren argibideak.

Eta, azkenik, ez dut aipatu gabe utzi nahi kanpoko izenen ahoskerari buruzko gomendioa, 158. araua, 1998an emandako «Euskara batuaren ahoskera zaindua» arauaren eranskin modukoa. Hemen ere 1998an esandakoak osatu, egokitu..., egiten dira kanpoko izenetara, izen horien etengabeko beharra dugu-eta gizarte honetan euskaraz jardutean.

Hitz batean, Hiztegia eta Gramatika osatzen eta aberasten lagundu digu kanpora begira jartze horrek. Alfontso Mujikaren beraren hitzetan, hizkuntza baten normatibazioa zurkaizten duten hiru oinarrietatik bitan (Mujika 2021: 254). Ez da harritzekoa, beraz, barrura begirako lanean ere eragina izan duen kanpora begirako lanaren arduraduna, *Euskara Batuaren Eskuliburuko* aholkulari zereginetan aritzea.

Kanpora eta barrura begira jardun ostean, barrura begira amaitzeko izango dira nire azken hitzak. Goraxeago aipatu dut, Alfontso esana dela hizkuntza baten normatibazioa hiru oinarritan zurkaizten dela: Ortografia, Hiztegia eta Gramatika. Baina, Arantzazun 2018an entzun genionez, “euskara batuaren aulkia hiru-

garren hankatik herren” zebilen; hau da, Ortografiaren hankatik... Herren horri sendabidea emateko, *desideratum* modura, *Euskara Batuaren Ortotipografia* landu beharra nabarmendu zuen, bai eta zehaztu ere zein liratekeen aztertu beharreko gaiak. Eta honela amaitu zituen bere hitzak: «*Euskara Batuaren Ortotipografia* noizko? Hogeita sei urte behar izan ditu Euskaltzaindiak Gramatika deskribatzailea egiteko, eta hogeita bost uste, berriz, Hiztegia egiteko. Ez ahal dugu beste hainbeste itxaron beharrik izango *Euskara Batuaren Ortotipografia* ikusteko!» (Mujika 2021: 265).

Azken Barne Jardunaldietan onartu zuen Euskaltzaindiak hurrengo lau urteetan *Euskara Batuaren Ortotipografia* (EBO) formulatzea. 2021eko urritik 2022ko martxora arte prestalanak egin ondoren, 2022ko apirilko osoko bilkuran izan genuen euskaltzainok esku artean 2024ko ekainera arteko lan-egitasmoa. Dagoeneko aztertu ditugu Laburdurak, Siglak eta Sinboloak atalak. Beste hamaika gai etorriko zaigu mahaigainera datozen hilabete eta urteetan. EBOren bozeramailea zein den asmatu ezetz! Alfontso Mujika.

Hasieran diplomaren lehen hitzak aipatu ditut, «egindako lanaren esker erakutsiz», baina isilik gorde dut bigarren parteak: «eta gerokoen pizgarri». Dagoeneko hasita zaude «geroko» lan horietan, pizgarri gerta dakizula, bada, diplomaren eta dominaren bidez egin dizugun aitortza. Urte askoan, Alfontso!

Erreferentziak

GRAMATIKA BATZORDEA (2021): *Euskararen Gramatika*. Bilbo: Euskaltzaindia.

LEF BATZORDEA (1987): *Hitz-Elkarketa/1*. Bilbo: Euskaltzaindia.

MUJIKA, Alfontso (2021): «Euskara batuaren aulkia hirugarren hankatik herren», in A. Urrutia (arg.), *Arantzazutik mundu zabalera. Euskararen normatibizazioa: 1968-2018* (Euskaltzaindiaren XVII. Biltzarra). IKER bilduma, 40. Euskaltzaindia-Iberoamericana/Vervuert: 253-265.